

Over vooronderstellingen en conclusies en hoe die twee vooral niet met elkaar verward moeten worden: Reactie n.a.v. Henk van den Belt, *Geestspraak: Hoe we de Bijbel kunnen verstaan* (Utrecht: KokBoekencentrum, 2024)

prof. dr. A.W. (Arie) Zwiep, Vrije Universiteit Amsterdam
Apeldoorn, TUA, 24 mei 2024

Geachte aanwezigen, beste Henk,

De kracht van de hermeneutiek (de oude *en* de nieuwe hermeneutiek, ik zeg het er maar even bij) staat of valt bij de ruimte die geboden wordt om vragen te stellen (en om waar nodig inzichten bij te stellen). Toen ik ruim veertig jaar geleden als jong theologiestudentje in de collegebankjes aanschoof, stelde ik – tot wanhoop van mijn toenmalige docenten – voortdurend de vraag: Is dat wel zo? Hoe weet u dat zo zeker? En wie zegt mij dat dan? Die instelling heb ik af en toe nog steeds en nu ik de gelegenheid krijg om te reageren op je nieuwe boek, Henk, wil ik graag weer terugvallen in die oude gewoonte van mij en je een paar vragen stellen om te kijken waar je nu eigenlijk staat en om te zien of je een beetje met me mee wilt bewegen. Niet om het je lastig te maken (misschien moet ik zeggen: niet alléén om het je lastig te maken), maar vooral om verder te komen, het gesprek over hoe we de Bijbel lezen en toepassen een paar stappen verder te brengen, want die kwestie is urgent. En dat hoef ik in dit gezelschap (helaas) niet uit te leggen.

Allereerst mijn waardering voor het feit dat je het aangedurfd hebt om dit mijnenveld te betreden. Want een mijnenveld is het. Bij elke stap die je zet, loop je het risico dat er iets ontploft. Doe je het niet zelf, dan zijn er altijd wel anderen die dat voor je doen – wat kunnen gelovigen elkaar soms ongelofelijk onbarmhartig de maat nemen en beschadigen. Grote waardering ook voor het feit dat je je kaarten open op tafel legt: Er kan na het lezen van je boek geen enkel misverstand bestaan over je eigen positie. En dat is nodig om het tot een echt open gesprek te laten komen.

1. Laat ik daarom maar meteen tot mijn eigenlijke punt komen. Je zegt meer dan eens, maar ik citeer nu wat je schrijft op pagina 273: ‘Iedereen neemt bij het lezen van de Bijbel vooronderstellingen mee. Dat is onontkoombaar, maar het is wel van belang om je ervan bewust te zijn en er transparant over te zijn. Dat bevordert en verheldert het onderlinge gesprek en voorkomt dat je al te gemakkelijk een isgelijkteken plaatst tussen je eigen visie en dat wat de Bijbel leert’ (273). Einde citaat. Dat is natuurlijk een open deur in de overtreffende trap. Je zet hoog in op het belang van vooronderstellingen. En terecht. Want vooronderstellingen sorteren je voor op hoe je de teksten benadert, welke beperkingen je jezelf al dan niet oplegt, welke teksten je belangrijk vindt. En ze sorteren je ook voor op de conclusies die je eraan verbindt – met alle gevolgen van dien voor kerk en theologie en de praktijk van het geestelijk leven. Het mooie van je aanpak is dat je je eigen vooronderstellingen steeds open op tafel legt. Dat gebeurt lang niet altijd op die manier en dat is – nogmaals – echt de kracht van je betoog.

2. Maar... *het lijkt erop dat je precies op dat punt stopt*. Je hebt je kaarten op tafel gelegd, precies gezegd waar je staat, wat je vindt en hoe jij vindt dat het zou moeten. *En nu?* De hermeneutische vraag die wat mij betreft eerst aan de orde is, is hoe je precies tot die

vooronderstellingen bent gekomen. Waar komen ze eigenlijk vandaan, die vooronderstellingen? Zijn ze boven alle kritiek verheven (dan heeft een gesprek geen zin) of zijn ze slechts bedoeld om je startpositie te bepalen en het er vervolgens over te hebben (dan met het risico dat je er een paar zult moeten aanpassen c.q. opgeven)? Of gebruik je ze misschien als een soort alibi om de echte lastige vragen te ontlopen? Anders gezegd, zijn jouw vooronderstellingen eigenlijk wel vooronderstellingen in de strikte zin van het woord of hebben ze stiekem de status van axioma's (onbetwistbare, evidente waarheid)? Je vooronderstellingen zijn al gevormd, a priori: door jouw studie van de Schrift, door wat je uit je traditie aangereikt hebt gekregen, door de bevindelijke omgang met de Schrift, enzovoort. Maar dat moet dan toch allemaal getoetst kunnen worden? Dus waar is de kritische dimensie? Want kun je (of mag je) wel een isgelijktteken (273) zetten tussen jouw eigen visie en dat wat de Bijbel leert? Ik zou denken dat je vooronderstellingen – in de zin van *Vorverständnis en/of Voraussetzungen*, niet in de zin van *Voreingenommenheit* – het *begin*, niet het *einde* van het hermeneutische gesprek zouden moeten zijn.

3. Ik spits dit punt graag toe aan de hand van een kwestie die jou na aan het hart ligt, namelijk die van *de eenheid van de Schrift*. Je noemt dat punt met grote regelmaat en stelt meer dan eens en klip en klaar: 'Bij het lezen van de Bijbel gaan we (sic) in de eerste plaats uit van de eenheid van de Schrift' (79, 91, 407 et passim). Vanuit de wijsgerige hermeneutiek en vanuit de literatuurwetenschappen is er helemaal niets mis met het aannemen van eenheid als vooronderstelling of uitgangspunt. Sterker nog, dat is de normaalste zaak van de wereld: je gaat ervan uit dat een schrijver iets wil overbrengen en dat-ie dat op een samenhangende manier doet. Hans-Georg Gadamer noemt dat *Vorgriff der Vollkommenheit* en Emilio Betti noemt dat de canon van de coherentie. Je gaat als lezer uit van de eenheid van een tekst... *tot het tegendeel blijkt*. En dan moet je je uitgangspositie bijstellen.

4. Jij ziet die eenheid in het geval van de bijbel vooral in de onderliggende 'diepere geestelijke eenheid' van Oude en Nieuwe Testament, en wel als resultaat van het werk van de Geest. Maar je dekt je vervolgens aan alle kanten in tegen mogelijke kritiek op dat standpunt door te zeggen dat dat de belijdenis van de vroege kerk is, dat je vanzelfsprekend de verschillende genres en historische contexten moet verdisconteren, dat de bijbelschrijvers geen willoze instrumenten waren, dat je niet krampachtig moet gaan harmoniseren, dat er ruimte is voor verschillend soortelijk gewicht van de afzonderlijke bijbelboeken (daar hoor ik Luther), dat de Geest alle vrijheid heeft om er allerlei diepere lagen in te stoppen, dat de Geest ons sensitief maakt voor de historische context (56, dat zeg je echt! begrijpen lezers wel wat je hier zegt?), enzovoort, enzovoort (408–409). Maar waarom zeg je dat allemaal? Hoe weet je dat allemaal? Daar ben je toch achter gekomen op het moment dat je de teksten ging lezen? En je je aanvankelijke vooronderstellingen langs de meetlat van de tekst ging leggen en ze niet bleken te werken? En je dus wel *moest* bijsturen? Zou je daarom dat punt van die eenheid niet weg moeten halen bij de vooronderstellingen en ze moeten verplaatsen naar de conclusies (*jouw* conclusies, wel te verstaan, niet de mijne!)? Leidt die nadruk op de onderliggende eenheid van de Schrift niet tot blikvernaauwing in plaats van tot blikverruiming?

Die nadruk op de eenheid van de Schrift is mij te massief, te generaliserend, te theoretisch, niet in overeenstemming met wat ik in de teksten zelf aantref en vooral ook niet in overeenstemming met hoe het er historisch aan toe is gegaan. Om maar een punt te noemen:

de vorming van de canon – ik moet zeggen: de verschillende canones die we tot op de dag van vandaag in de christenheid hebben – verdient historisch gezien beslist geen schoonheidsprijs, dat weet iedereen die er zich een beetje in verdiept heeft, jij ook. We moeten het, om je eigen woorden te gebruiken, doen met de Schrift ‘zoals die zich aandient’ (mee eens!), maar (zo voeg ik er graag aan toe) dan ook de Schrift ‘in al haar weerbarstigheid’ (die uitdrukking ontleen ik aan Hans de Krijff, die overigens opvallend afwezig is in je bibliografie). Dat wil zeggen dat we ook de soms grillige uitkomsten van ons onderzoek moeten verdisconteren: wetenschappelijk onderzoek is niet neutraal, maar ook niet vrijblijvend (of zoals ik dat soms tegen onze studenten zeg: als het zo is, dan is het zo).

5. Ik ga dus uit van de eenheid van een tekst tot het tegendeel blijkt en dan moet ik mijn uitgangspositie bijstellen. Maar ik vermoed dat dat bij jou niet zo snel zal gebeuren en wel omdat jouw vooronderstellingen (ik zeg het nu wat zwart-wit) in beton gegoten lijken te zijn – of nee, ze zijn zo ruim genomen dat je er op de een of andere manier altijd wel mee wegkomt (en ik heb daar net een paar voorbeelden van gegeven) ... Je stelt dat de Bijbel ‘zoals die voor ons ligt’ geïnspireerd is, het werk van de Geest is en je betreft daarin uitdrukkelijk het proces van redactie en tekstuele overlevering: (citaat) ‘De *tekst* van de Bijbel, *inclusief het proces van redactie en overlevering*, is door de Geest geïnspireerd.’ (einde citaat) Daar gaat bij mij als Bijbelwetenschapper en als redelijk denkend mens en als gelovige toch een beetje een alarmbelletje af: over welke tekst van de Bijbel hebben we het precies? Over de editie/reconstructie van Nestle-Aland, als we het over het NT hebben? Welke dan? Nr. 29 komt er binnenkort aan. Of misschien toch de Meerderheidstekst (en dan opnieuw: welke precies, want ook die zijn er in soorten en maten)? Geldt die ‘tekstuele inspiratie van de Geest’ ook voor Nederlandse vertalingen? SV, HSV, HHSV, WV, NBV, NBV21? *Zoals je het nu geformuleerd hebt, is alles onder de noemer van de Geest te brengen en wordt het wat mij betreft een loze kreet die zijn doel voorbijschiet.* Of, zoals de Engelsen het zouden zeggen: ‘Then the argument dies the death of a thousand qualifications.’ Dan is het net als bij Spinoza: als God en de natuur samenvallen, wie of wat is God dan nog, wat is dan nog openbaring? Als de Geest verantwoordelijk is voor alles, inclusief het rommelige ontstaan van de canon en inclusief de inzet van redacteuren en overlevertaars die de tekst van de Schrift soms behoorlijk gecorrumpeerd en bezoedeld hebben, wat zeg je dan eigenlijk nog? Ik drijf dat nu misschien een beetje op de spits en ik begrijp heel goed dat je zulk soort kwesties voor je beoogde lezerspubliek niet op die manier aan de orde wilt stellen, maar de onderliggende problematiek verdwijnt er niet mee. Zou het niet veel beter zijn – ik reik je hier een ontsnappingsroute aan – om onderscheid te maken tussen de tekst (de Bijbeltekst) en waar de tekst over gaat (de *Sache*)? Dat onderscheid geeft namelijk ruimte om kritische vragen te blijven stellen zonder dat je je in allerlei bochten moet wringen en het laat de *zaak* waar het in de Schrift ten diepste om gaat recht overeind staan. [Ik heb overigens af en toe de indruk dat de Bijbel voor jou niet *sacra Scriptura* maar *sancta Scriptura* is (niet: *sacra*, apart gezet met een bepaald doel, maar *sancta*: heilig in zichzelf)] Zou het toch niet beter zijn – hier reik ik je nog een ontsnappingsroute aan – om de Schrift wat meer te lezen in de bredere samenhang met (ik zeg niet: onder dictaat van, maar in bredere samenhang met) de rede, de traditie en de ervaring (m.a.w. de Wesleyaanse Quadrilateral waar je af en toe iets kritisch over zegt wat serieuzer te nemen? Die heeft als voordeel (niet als nadeel) dat niet alles in een dogmatische dwangbuis wordt gestopt en dat de vrijheid van de Schrift = de vrijheid van de

exegese) gewaarborgd is, zonder dat je geacht wordt het gezonde mensenvrstand (lees: kritisch denkvermogen) op te offeren.

6. Ik wil je op dit punt graag uitnodigen om de blik wat te verruimen en een paar inzichten uit de wijsgerige hermeneutiek noemen die jouw betoog zouden kunnen versterken en tegelijk er de scherpe kantjes van af kunnen halen. Ik citeer: ‘Arie Zwiep ziet ... het geloof in de onfeilbaarheid als een vorm van foundationalism en wijst het af’ (262). Daarin heb je me goed begrepen. Maar niet zozeer omdat ik iets vind over de feilbaarheid of onfeilbaarheid van de Schrift (daar vind ik natuurlijk wel iets van), maar omdat de metafoor van de fundering/het fundament ongelukkig kan uitpakken en een soliditeit (een kenniszekerheid) suggereert die ons als stervelingen in dit ondermaanse gewoon niet gegeven is. De geschiedenis van de exegese is daar wat mij betreft het beste bewijs van. Daarom heb ik dus grote moeite met het isgelijktken waar je het over hebt! *Geen absolute waarheidsclaims* (onwrikbare posities) maar *voldoende houvast*, dat is wat mij betreft wat nodig is (en wat we naar mijn stellige overtuiging in de Schrift ook hebben). Wie naar absolute zekerheid in bijbel en theologie op zoek is, benadert het nog steeds vanuit een natuurwetenschappelijk (modernistisch) perspectief (dat is een erfenis van Descartes en de Verlichtingsdenkers – daar hebben we veel aan te danken, maar heeft ook tot behoorlijke ontsporingen geleid). Het miskent dat de geesteswetenschappen, inclusief de theologie, op methodisch heel andere (vaak niet-meetbare) uitgangspunten gestoeld zijn. Dat de theologie zijn eigen methode heeft, beweert je wel, maar intussen schurk je methodisch nog steeds heel dicht aan tegen een analytische, strikt-wetenschappelijke, haast-positivistische wetenschapsopvatting (en het mag dan ook niet verbazen dat als puntje bij paaltje komt, je toch op een vorm van funderingsdenken uitkomt, want alles moet toch kloppen als een bus. Van een eschatologisch voorbehoud (we leven in geloof, niet in aanschouwen, ook epistemologisch niet) zie ik eerlijk gezegd in je benadering niet zoveel terug.

7. Dan voor nu mijn voorlopig laatste punt. Ik hik af en toe wat aan tegen de stelligheid waarmee je je afzet tegen de wetenschap in het algemeen en de Bijbelwetenschap in het bijzonder (315). Naar mijn overtuiging zijn de bevindingen van de wetenschap niet boven de kritiek verheven, maar ze zijn ook niet vrijblijvend, zoals ik net al aangaf. En in een tijd van fake news, pseudowetenschap, complotdenken en alternative facts (ook in orthodox-christelijke kring) mogen we onze kritische rationaliteit niet opgeven en dus moeten we wetenschappelijke bevindingen serieus nemen (en ze vooral niet wegzetten als ook maar een mening, dat is niet hoe wetenschap werkt). Vooral ook omdat we in diezelfde wetenschappelijke sferen aanknopingspunten vinden om het denken over Schrift en inspiratie en kritiek helder en overtuigend te verwoorden. Wat je bijvoorbeeld zegt over de *autopistie* van de Schrift doet mij heel sterk denken aan wat Gadamer in algemenere zin zegt over ‘waarheid die zich aandient’: niet altijd methodisch vast te pinnen, maar wel een onmiskenbare waarheidservaring, een openbaring (die overigens het strikt-methodische en het kritische niet uitsluit maar veronderstelt). Ik vind overigens dat Paul Ricoeur met zijn pleidooi voor een post-kritische naïviteit mooi onder woorden heeft gebracht hoe dat er in de praktijk uit zou kunnen zien en hoe je geloof en kritiek bij elkaar kunt houden. En ik zou denken dat er bij zulk soort hermeneutische denkers nog veel te halen valt.

Ik heb, nu echt tot slot, nog een stuk of dertig (!) losse op- en aanmerkingen: opvallende zaken die me tijdens het lezen van het boek opvielen, iets bij mij losmaakten en een paar

voorbeelden van uitspraken waarvan ik dacht: staat dat er nu echt? Lees ik dat nu goed? Misschien komen we er vandaag aan toe, misschien niet. In dat geval geef ik ze graag als huiswerk aan je mee. Want als je het met me eens bent dat vooronderstellingen niet het laatste woord zijn en ze de discussie niet moeten blokkeren maar juist op gang moeten helpen, dan moet het eigenlijke gesprek nog beginnen en is er dus nog wel wat werk aan de winkel. Hopelijk maken we daar vandaag een mooi begin mee. En daarvoor geef ik mijn gedachtenspingsels graag – ter inspiratie – aan je mee...

1. Pagina 39: ‘De Geestpraak veroorzaakt soms zelfs een lichte lichamelijke huivering, je voelt het in je ruggenmerg, je krijgt er kippenvel van’ (dat heb ik soms ook als iemand met een onguur uiterlijk mij passeert als ik mijn boodschapjes doe in de plaatselijke buurtsuper). Is dit dus niet te banaal en psychologiserend?
2. Pagina 56: ‘De Geest maakt ons sensitief voor de oorspronkelijke contexten...’ Wat zeg je hier? Hoe werkt dit in de praktijk? Je noemt het voorbeeld van Christus als de rots in 1 Kor. 10. Je vindt dat een merkwaardige tekst die voor ons als lezers bevreedend is. Maar als je de tekst in de historische context bekijkt (de allegorische methode die ook Philo op de uitgangstekst toepast en dan op de hemelse Wijsheid betreft) valt alles op zijn plek (zie *Tussen tekst en lezer*, 1:72–73). Is dat het werk van de Geest? Wat is de rol van de Geest hierin? Een van mijn docenten zei altijd: de heilige Geest doet je huiswerk niet. Oftewel: als ik niet weet wat een woord in het Grieks betekent, moet ik niet bidden maar er een woordenboek op naslaan (dat wist Augustinus al!).
3. De kwestie van het Schriftbewijs ligt vanuit het perspectief van de gangbare Bijbelwetenschap echt anders dan je het nu zo dogmatisch inkleurt: de teksten uit het OT werden in de regel niet aangegrepen om dingen te bewijzen (juridisch) (het klassieke argument van de profetie (bijv. bij Justinus) is contextueel en kan in onze tijd niet overtuigen) maar om woorden te geven aan de ervaring die de eerste christenen hadden: de ervaring ging aan de reflectie vooraf, niet andersom (Psalm 110 is geen profetie over Jezus, maar met Pasen viel die tekst wel – onomkeerbaar – op z’n plek).
4. Pagina 64: Misschien als dogmaticus beter wegblijven van het synoptisch probleem – hier overheerst de dogmatiek en ontbreekt up-to-date kennis van de gangbare discussies. De kwestie van oraliteit en mondelinge overlevering geeft een volstrekt andere kijk op het synoptisch probleem en maakt de vraag naar de inspiratie van de *tekst* volstrekt irrelevant.
5. Pagina 76: klassieke retoriek (n.a.v. de Bergrede): ‘het eerste is dopers of anabaptistisch, het tweede gereformeerd.’ Je zult het ongetwijfeld zo niet bedoelen, maar ik hoor in het eerste deel van de zin toch echt een negatief waardeoordeel doorklinken.
6. Even terzijde eerst even iets over je inclusieve taalgebruik: we? Wie bedoel je precies? Wij lezers in de eenentwintigste eeuw? Wij gelovige lezers? Wij christelijke lezers? Wij gereformeerde lezers? Wij bevindelijke lezers? Wij kerkelijke lezers? Zodra je die vraag probeert te beantwoorden, ontstaat er nog een probleem, namelijk de vraag wat je precies onder de Schrift verstaat: die vraag werd in de eerste eeuw anders beantwoord dan in de vierde eeuw en weer anders in de zestiende eeuw. En ook aan wie je het precies vraagt (protestanten, katholieken, kopten, enz.) levert een keur aan antwoorden op.
7. Pagina 152–157: Je geeft nogal af op het zoeken naar de *auteursintentie*. Maar waarom wijs je die eigenlijk zo categorisch af of relativeer je die zo massief? Zou je dat niet veel gedifferentieerder benaderen? In sommige gevallen is de auteursintentie misschien niet van belang, maar in andere gevallen juist wel (bv. wanneer Paulus in zijn brieven bepaalde uitspraken doet om zijn gezag te onderbouwen, het gebruik van ironie, enz. Hier had het werk

van Thiselton (*New Horizons*) je voor extremen kunnen behoeden. Het valt mij sowieso op dat je niet verwijst naar de hoofdwerken van Thiselton (*Two Horizons, New Horizons, On Hermeneutics, Hermeneutics of Doctrine*), maar slechts twee minder relevante artikelen citeert. Een gemiste kans.

8. Pagina 171: *De canon* – welke canon precies?
9. Pagina 205: ‘maar het besef dat er bij dit proces sprake is van een kern en een rand kan wel leiden tot een heroverweging met betrekking tot het soortelijk gewicht van de verschillende bijbelboeken.’ Ligt hier ruimte of lijkt dat maar zo?
10. Pagina 207: Moeten Nieuwtestamentici als historici hun uitgangspunt nemen in het geloof van de kerk der eeuwen? *Nee, hier scheiden onze wegen principieel!*
11. Pagina 223: *onzin-argument van Calvijn* (waarvan ik maar aanneem dat je je er stevig van distantieert): ‘Als de kinderdoop verkeerd was, zou God hem zeker niet zo lang en zo algemeen in het hele christendom hebben laten bestaan’ (223). Idem dito voor antisemitisme en vervangingstheologie? Idem dito voor slavernij? Idem dito voor opvattingen over de overheid?
12. Pagina 237: Als ik in jouw schoenen stond en een gereformeerde hermeneutiek zou willen ontwerpen, dan zou ik die niet aanvliegen vanuit de prolegomena, ook niet vanuit de pneumatologie (237), maar vanuit de ecclesiologie – de Bijbel als boek van de kerk, functionerend binnen de kerk of geloofsgemeenschap: de Schriftleer als onderdeel van de ecclesiologie (zoals bij Schleiermacher): Schleiermacher bespreekt het leerstuk van de Heilige Schrift in *Der christliche Glaube* (1821/22) in het kader van de ecclesiologie. De bespreking van de heilige Schrift (§ 147–150) is ingebed in het grotere geheel dat getiteld is ‘von dem Bestehen der Kirche in ihrem Zusammensein mit der Welt’ (§ 145–172). Daarmee los je de bredere hermeneutische vragen niet op maar heb je in ieder geval een kader waarbinnen je het gesprek kunt voeren. Of zou het vraagstuk van de canon (en de Schriftleer in zijn algemeenheid) niet beter *christologisch* in plaats van *pneumatologisch* moeten worden ingezet? (Jezus als kern van de verkondiging > daarom de evangeliën > daarom het NT en > daarom het OT)? (Zie *Tussen tekst en lezer*, 1:134–140).
13. Pagina 238: ‘De afwijzing van [elke vorm van funderingsdenken] leidt ... vaak ook tot een afwijzing van de Schrift als formeel uitgangspunt van de theologie en dan staat er opeens heel veel – om niet te zeggen de hele westerse theologische traditie – op het spel.’ Is dat erg? Het grootste deel van de huidige christenheid in de global South vindt in ieder geval van niet.
14. Pagina 254: Opmerking over Descartes (Van de Beek) (n.9) lijkt niet te kloppen (noch in *Discours de la Méthode* (*je pense, donc je suis*, dus niet: *moi, je pense, donc je suis*), noch in de *Méditations 2* (*ego cogito/cogito* varieert, nadruk ligt op het *cogito*, niet op het *ego*), maar er worden wel stevige consequenties aan verbonden.
15. Pagina 289: ‘Daarmee begeef je je op het pad van de hermeneutiek van de bevrijdingstheologie en de feministische theologie. Dat spoort echter niet met de gereformeerde visie op het universele gezag van de Bijbel.’ Daarmee schrijf je een heleboel collega’s af die juist op basis van de Schrift bevrijdingstheologische en feministische denkrichtingen omarmen.
16. Pagina 298: over het goede: ‘De boekdrukkunst is uitgevonden, de slavernij afgeschaft, de polio is teruggedrongen, de staat Israël is uitgeroepen’ (dat klinkt vandaag de dag wrang en cynisch).
17. Pagina 299: N.a.v. geestelijke machten: ‘Achter of in de politiek, de wetenschap, de sport, de mode, de media kunnen krachten schuilgaan die ons denken beïnvloeden.’ Ja, dat is precies wat we van Michel Foucault kunnen leren (en misschien ook wel de hand in eigen kerkelijke boezem steken)

18. Pagina 319: Een van je vooronderstellingen is dat de Bijbel het geïnspireerde Woord van God is. Dat dat voor jou het allesbepalende perspectief is, dat is helder. Maar wat bedoel je er precies mee? Dat de uitkomst van de exegese al bij voorbaat vaststaat? Je noemt het voorbeeld van de Lucasproloog, waar Lucas zegt dat hij 'alles nauwkeurig is nagegaan' om vervolgens 'verslag te doen van de gebeurtenissen die zich in ons midden hebben voltrokken' (Luc. 1:3) en je zegt dan: 'Het is kenmerkend voor een gelovige benadering van de door de Geest geïnspireerde Schriften om ervan uit te gaan dat dat gelukt is' (319). O ja? Is dat wel zo? Hoe weet je dat zo zeker? En wie zegt dat dan? Kan – als je dan vervolgens in de stof duikt – de conclusie dan nog wel een andere zijn? (bv. in het geval van de volkstelling onder Quirinius? Kan Lucas zich hier niet gewoon vergist hebben of verkeerd geïnformeerd zijn?).
19. Pagina 322–333: Teksten 'die zich als historisch aandienen' – dat kan toch geen doorslaggevend en sluitend criterium zijn? Moeten claims dan niet getoetst worden?
20. Pagina 352: voorkeur voor morele wet boven scheppingsordening deel ik
21. Pagina 353: algemeen godsbesef – is hier de wens niet de vader van de gedachte (en een beetje suggestief geformuleerd: 'Als ze eerlijk zijn zullen ze toegeven ...')
22. Pagina 380: De verzoeningsleer kern van de bijbelse soteriologie? *Nee, niet zonder meer!*
23. Pagina 405: over de tien regels: 'met deze hermeneutische regels zou je bij de geloofsregel uit moeten komen. Als je ergens anders uitkomt, dan deugen de regels niet.' Komt hier een aap uit de mouw?
24. Pagina 408: 'Het behoort tot de flexibiliteit van de Geest om verschillende betekenislagen in de teksten te leggen'. Hoe onderken ik dat als lezer? Wie bepaalt dat dan? Wie toetst? Volgens welke criteria?
25. Pagina 409: eensluitende interne criterium canonvorming?
26. Pagina 313: 'Paulus wist bijvoorbeeld nog niet 'dat de wederkomst nog minstens tweeduizend jaar op zich zou laten wachten. *Wij weten het wel en houden daar bij onze uitleg van de Bijbel rekening mee.*' (mijn cursivering) Mijn vraag is: HOE dan? Ik vermoed dat je niet zult zeggen dat Paulus (of Jezus zelf) zich vergist heeft, en misschien ook niet dat wij het beter weten dan Paulus (en Jezus)... Maar wat dan wel?
27. Is het werk van de Geest wel onderzoekbaar? En ontstaan problemen niet juist daar waar het denken over de Geest gesystematiseerd wordt (of zoals je zelf af en toe zegt: onder formule wordt gebracht). Ik mis in je boek de inzichten en ervaringen vanuit de charismatische en pentecostale hoek, waar in de afgelopen eeuw soms pijnlijke lessen zijn geleerd – door schade en schande wijs geworden – over noodzaak van kritische toetsing zonder de rol van de Geest te reduceren. Dat punt laat ik nu maar liggen, maar ik wil het toch even gezegd hebben.
28. Andere problematische voorbeelden van verwarring van vooronderstellingen en conclusies: (1) 'Als het gaat om de eenheid van de Schrift, leidt de doordenking van de inspiratie tot de aanvaarding van de bijbeltekst – zoals die nu voor ons ligt – als het door de Geest geïnspireerde en nog altijd levenwekkende Woord van God' (96) (metafoor van puzzelstukjes ongelukkig); (2) 'Aandacht voor de historische contextualiteit mag niet in mindering komen op de betekenis van de tekst voor alle tijden en plaatsen' (maar dat zijn twee verschillende dingen); (3) 'Het Nieuwe Testament is leidend voor de uitleg van het Oude Testament' (136); (4) De nieuwtestamentische uitleg van de Tenach is normatief en richtinggevend voor de wijze waarop wij de Bijbel lezen' (137).
29. Over voldoende houvast: zie *Tussen tekst en lezer*, 1:275, n.a.v. Luthers pleidooi voor de doorzichtigheid en helderheid van de Schrift.
30. Ik vind dat je het onderscheid tussen hermeneutiek en *gereformeerde* hermeneutiek af en toe wat uit het oog verliest. Evenals het onderscheid tussen gereformeerde hermeneutiek – je bedoelt ongetwijfeld 'orthodox-gereformeerde hermeneutiek – en *bijbelse* hermeneutiek. En

daardoor komen sommige uitspraken wel wat polemiserend, massief en exclusivistisch over. Dat is wat mij betreft een erfenis van Kuyper (met zijn these-antithese) waar we wat mij betreft zo snel mogelijk vanaf moeten.